

BOEKBESPREKINGEN

Gust De Meyer, *Chaos en Orde*, Leuven-Apeldoorn: Garant, 2001, 206p.

Het standaardbeeld van de wetenschap wordt nog steeds bepaald door de mechanica. Als het over wetenschap gaat, wordt al snel de biljartballenlogica bovengehaald: als je hier een stoot geeft krijg je dat effect, als je voor die variabele controleert dan heeft dat dat gevolg. De maatschappelijke beeldvorming over de wetenschap wordt nog grotendeels bepaald door hoe het er in de achttiende eeuw aan toeging: wetenschappers zijn op zoek naar universeel geldende wetmatigheden. Als ze maar genoeg gegevens verzamelen en als de technieken steeds verder worden verfijnd, slagen ze er op de duur wel in het hele universum in wetten te gieten.

Ook in de sociale wetenschappen merk je dat dat mechanische standaardbeeld nog geenszins is verdwenen. Het is verbazend in hoeveel handboeken het streven naar universele wetmatigheden impliciet nog de norm vormt. Vooral in een discipline als de economie, maar in mindere mate ook in delen van de sociologie, wordt zonder veel nadenken het ideaalmodel van de exacte wetenschappen als voorbeeld genomen. De Amerikaanse econome Deirdre MacCloskey heeft die houding wel eens vanuit gevoelens van minderwaardigheid verklaard. Sommige sociale wetenschappers lopen rond met het idee dat hun vakgebied eigenlijk achterloopt als je het vergelijkt met hoe het er in de exacte wetenschappen aan toegaat. Daarom vertonen nogal wat sociologen en economen overcompenserend gedrag: ze goochelen met wiskundige modellen en huldigen vuistregels als "meten is weten" of "je weet pas iets als je ook kunt voorspellen".

Eigenlijk hebben sociale wetenschappers meestal geen of een fout idee van hoe het er in de exacte wetenschappen aan toegaat. Op één van die regelmatig georganiseerde bijeenkomsten waar grote geesten uit verschillende vakgebieden worden samengebracht om van gedachten te wisselen over interdisciplinariteit, hadden ze de historicus William H. McNeill - bekend van zijn macrohistorische syntheses - uitgenodigd. Toen het over methodes van wetenschappelijk onderzoek ging, vertelde McNeill naar waarheid dat zijn manier van werken niet in regels viel te gieten: hij begon met een vaag geformuleerde vraag, las hier en daar wat, preciseerde daardoor zijn vraag, ging op zoek naar materiaal, daardoor veranderde de vraagstelling meestal weer, waardoor ie op zoek ging naar nog ander materiaal. Na veel van die rondjes kwam er een mo-

ment waarop de dingen in elkaar leken te passen en dan schreef je best het hele zaakje op en stuurde je het naar een tijdschrift. Consternatie bij de aanwezige economen, politicologen en sociologen: dat was toch geen wetenschap, waar bleef je met theorieën, met afhankelijke en onafhankelijke variabelen, met hypothesen en met toetsing. De aanwezige fysici zagen evenwel geen probleem: in de natuurkunde gingen ze net op dezelfde manier te werk.

Volgens de historicus John Lewis Gaddis (*The Landscape of History. How historians map the past*, Oxford U.P., Oxford, 2002), aan wie ik bovenstaande anekdote ontleen, staan disciplines als de biologie, de astronomie of de fysica veel dichter bij de werkwijze van de historici dan bij die van de hoofdstroom van de economen of van de positivistische sociologen. In die disciplines gaat het er immers om de complexe interactie tussen fenomenen te beschrijven, veeleer dan ze uiteen te rafelen in afhankelijke en onafhankelijke variabelen. In die disciplines zijn ze veeleer bezig met het proberen te traceren welke complexe processen aanleiding hebben gegeven tot het ontstaan van specifieke structuren, dan met het bedenken van universele wetmatigheden.

De Leuvense communicatiewetenschapper Gust De Meyer geeft in de inleiding van *Chaos en Orde* een vergelijkbaar voorbeeld. Als we aan wetenschap denken, is het beeld van Newtons wetten van de zwaartekracht nooit ver weg. Op basis van die wetten kan je exact uitrekenen hoeveel tijd een appel nodig heeft om van de boom te vallen. Maar je komt niet zover met die wetten als je wil voorspellen waar een blad dat uit een boom dwarrelt zal neerkomen. Een blad uit een lage boom kan best langer onderweg zijn dan een blad uit een hoge boom: het hangt er maar vanaf hoe de wind staat. Dat het blad ooit op de grond valt, is zeker, waar het neerkomt valt niet te voorspellen. Als het over complexe systemen gaat, kom je er niet met de traditionele mechanische modellen, argumenteert De Meyer. Neem nu het verkeersvraagstuk. Strikt genomen is er geen kunst aan. Als je weet hoeveel mensen over een bepaald traject per auto van A naar B moeten, kan je voorspellen in hoeveel tijd dat moet lukken. Maar in de realiteit lukt dat niet: er hoeft in die hele verkeersbeweging maar heel even iets mis te gaan -een aanrijding, een panne - of de hele zaak loopt in het honderd. Het verkeer is een complex systeem.

De studie van complexe fenomenen is zondermeer fascinerend. Gust De Meyer geeft in zijn boek een gedegen overzicht van een aantal wetenschappelijke ontwikkelingen op dit terrein: de mathematische informatietheorie, de chaostheorie en de complexe systeem-theorie. Dat levert niet altijd makkelijke lectuur op, maar de problematiek is dusdanig boeiend dat een geïnteresseerde lezer die inspanning best wel kan opbrengen. De Meyer stelt zich op het standpunt dat het belang van die nieuwe wetenschappelijke ontwikkelingen verder gaat dan het louter overnemen van metaforen. Dat is immers wat meestal gebeurt: termen als turbulentie worden bijvoorbeeld wel vaker gebruikt in de literatuur omtrent globalisering. De gebruikers doen dan evenwel niet meer dan een beeld en een analogie oproepen. De Meyer pleit voor een ondubbelzinnig gebruik van concepten: wanneer sociale wetenschappers leentjebuurlen willen spe-

len, dan moeten ze ook het bewijs kunnen leveren dat sociale systemen in werkelijkheid complexe niet-evenwichtssystemen zijn.

Daar schuilt meteen ook het probleem. Hoe kan je als sociale wetenschapper het kaf van het koren scheiden? De meeste sociale wetenschappers beschikken niet over de vereiste vaardigheden om uit de eerste hand kennis te nemen van de nieuwe ontwikkelingen in de complexiteitswetenschappen. De meesten van ons zijn aangewezen op populariserende literatuur: op de syntheses van Gleick of Waldrop, of op de bestsellers van Sheldrake en Capra. Ik kan onmogelijk beoordelen of Sheldrake een briljant baanbreker is of een te mijden charlatan. Is Capra een op hol geslagen hippie of een geniale geest? Als sommige auteurs het al eens hebben over een onderwerp waar ik iets van afweet, kan ik mij een oordeel vormen. Als Capra het bijvoorbeeld over groene politiek heeft, dan krullen mijn tenen van plaatsvervangende schaamte. Maar wat zegt dat over zijn kwaliteiten als fysicus?

De Meyer geeft regelmatig voorbeelden van wat de complexiteitswetenschappen de sociale wetenschappen kunnen bijbrengen. De meeste van die voorbeelden hebben toch veeleer het karakter van illustraties dan van toepassingen. Ik vond bijvoorbeeld zijn toepassing van begrippen uit de complexe systeemtheorie op de situatie van de openbare omroep erg geslaagd, maar ik blijf me afvragen of je op basis van een klassieke economische analyse van markten en monopolievorming niet even ver komt. Het meest interessant vond ik De Meyers onderzoeksvorstel. In het boek vind je een uitgewerkt voorstel van hoe je een informatietheoretisch onderzoek naar het plezier van cultuurconsumptie zou kunnen opzetten. Ik kijk met interesse uit naar de resultaten van dat onderzoek.

Chaos en Orde is ook wel een beetje een boek geschreven door een gelovige. Helemaal op het einde van het boek krijgt de lezer zelfs lessen mee om te overleven in de chaotische wereld: "Kijk niet achteruit maar vooruit. Doorbreek de sleur, maar ook de stress. Ban banaliteit, maar ook hectisch gedoe. Geef het toeval een kans. Dobbelt om je leven." Daar is overigens niets mee mis: er is sowieso veel te weinig enthousiasme in de sociale wetenschappen. Maar door die gedrevenheid ontbreekt bij momenten wel een beetje de kritische zin. Het slothoofdstuk over de implicaties voor de sociale wetenschappen stelt mij daarom wat teleur. Na de breed aangezette inleidende hoofdstukken verwacht je meer. De Meyer pleit er ondermeer voor dat in sociaal-wetenschappelijk onderzoek meer gebruik zou worden gemaakt van simulatiemodellen, dat we ons meer zouden toeleggen op het begrijpen eerder dan het voorspellen van sociale systemen en dat er meer longitudinaal onderzoek zou moeten plaatsvinden om onregelmatig oscillerend gedrag op te sporen. Bovenal is het een pleidooi voor bescheidenheid: de toekomst is immers onvoorspelbaar.

Ja en nee. Je moet wel opletten dat je de pendel niet helemaal naar de andere kant laat doorslaan. Uiteraard kon niemand de val van de Berlijnse Muur voorspellen. Of beter: wanneer die val precies zou plaatsvinden. Maar je had wel een omvangrijke sociaal-wetenschappelijke literatuur waarin werd beschreven welke de in de structuren van de reëel bestaande socialistische samenlevingen ingebakken spanningen en

contradicties waren. En je kon wel lezen op welke structurele problemen die samenlevingen steeds minder goed een antwoord konden bieden. En je had literatuur waarin scenario's werden ontwikkeld van hoe de toekomst van het socialisme er zou kunnen uitzien. Ik wil maar zeggen: sociale wetenschappers kunnen op basis van bepaalde wetmatigheden best wel alternatieve mogelijke en onmogelijke ontwikkelingslijnen aangeven. Welke van de mogelijke ontwikkelingslijnen in de uiteindelijke historische realiteit zullen gevolgd worden, blijft uiteraard onvoorspelbaar. En ik geloof met De Meyer effectief dat modellen uit de complexiteitswetenschappen ons een eind verder kunnen brengen om te begrijpen hoe dat soort niet-lineaire evoluties werken. Maar hoe we er concreet mee aan de slag kunnen zie ik voorlopig niet.

Patrick Stouthuysen (VUB, Departement Politieke Wetenschappen)

Leo Klinkers, *Vakvereisten voor politiek en beleid. Geboden en verboden in alfabetische volgorde*, Meise: Klinkers Public Policy Consultants BVBA, s.d., 220p.

Sinds de klassieke filosofen en de ontdekking van de *homo politicus* vormt het denken over de staat, de burger en hun onderlinge relaties een onuitputtelijke bron van boeiende beschouwingen over mens en maatschappij. Daarin werd nooit finale overeenstemming bereikt over de vraag hoe en wat de overheid moest zijn, doen of worden. De sluier der onwetendheid die over het vraagstuk van de aangewezen organisatiewijze van het politieke bestuur en van de rol en vereisten van de daarin betrokken actoren heen hangt, heeft nooit geleid tot een afsluitende eensgezindheid. Wat maakt een overheid tot een goede overheid, wat maakt beleid tot goed beleid, wat maakt een politicus tot een goed politicus? Deze vragen en de uiteenlopende antwoorden scherpen sinds lang de aandacht voor de prestaties van onze overheid en diegenen die er het vlees en bloed van vormen: burgers, politici en ambtenaren. Het lijkt er evenwel op dat we vandaag, in tegenstelling tot vroeger, terzake een soortement consensus zien groeien, een die neigt naar een verstikkende eenvoud.

Een hele reeks uiteenlopende ontwikkelingen, die we hier slechts even niet-exhaustief kunnen aanstippen, verklaren deze geleidelijke transformatie-op-kousenvoeten in het denken over de overheid. Economische processen, zoals tertialisering of globalisering, ontwikkelingen in de informatie- en communicatietechnologie, socio-culturele evoluties zoals de explosie van de middenklasse, ontzuiling, secularisering, individualisering of toenemende scholingsgraad en vooral politiek-historische ontwikkelingen zoals het foutieve doch invloedrijke axioma van het einde der geschiedenis en - en passant - der ideologieën, deregulering en liberalisering of de wildgroei van centrumpartijen ... Deze en andere structurele en conjuncturele trends en schakeringen suggereren vandaag een ogenschijnlijk historische nieuwigheid: de beslechting van 'het debat over de overheid'.

Een reeks dogma's verstommen daarin de aloude, ideologische en intellectuele oerstrijd, en brengen socialisten en liberalen - met voorheen ronduit radicaal tegenover-

gestelde visies op de overheid - gezwind in een paars kabinet dat vrolijk sleutelt aan de 'Modelstaat België'. Die overheid is Efficiënt, Effectief en heeft bij dit alles oog voor *Equity*. Transparantie, snelheid, klantgerichtheid, *lean management* en andere *would be* richtsnoeren voor praktische organisatie-opbouw verschaffen heel wat zoekers houvast. De vraag over de wijze waarop en de middelen en bevoegdheden waarmee de overheid vandaag in ons leven moet of mag tussenkomen, is voor heel wat deelnemers aan het maatschappelijke debat verschrompeld tot een praktische brochure voor beginnende aannemers in de organisatiekunde. Politiek is daarin vooral een bestuurskwesitie, een zaak van verstandig beheren en organiseren. Het politieke *métier* is een vak zoals een ander, misschien met eigen vakvereisten maar toch kan een gemiddelde bedrijfsleider het net zo goed. Tenminste, dat denken ze zelf. Recente ervaringen met en van enkele managers van overheidsbedrijven, die in de private sector hun sporen hadden verdiend en daarom fel aangeprezen werden, brachten alvast sommigen tot het inzicht dat politiek geen vak zoals een ander is. Wat niet wil zeggen dat het zonder kennis van specifieke regels, codes, routines, wetmatigheden, reflexen, of psycho-logica's te bedrijven valt.

De opdoemende populariteit van beschouwingen over de vakvereisten van de politicus wijzen op de gezonde vaststelling dat niet iedereen deze stiel zomaar kan uitoefenen, dat het om een echt vak gaat en dat daar bijzondere *assets* voor nodig zijn. Deze beschouwingen vinden o.a. hun populariteit in de groeiende vraag, bij pers en publiek, om heldere criteria die goede van slechte politici moeten onderscheiden. Dat heeft o.a. te maken met het benadrukken van de rol en invloed van individuele politici - gevat in termen zoals presidentialisering of veramerikanisering van politiek - en de daarbijhorende afnemende rol van de collectieve actor politieke partij, met de toenemende zichtbaarheid - mediatisering - van politiek en beleid en met toenemende scholingsgraad en ontzuiling van burgers die niet langer van partijen aanvaardden dat hun politici uitstekend gecast zijn.

In heel wat beschouwingen over vakvereisten van politici gaat het vaak fout. Ze streven ernaar om, zoals bij andere beroepen, via een functieprofiel een lijst van vaardigheden op te stellen. In deze literatuur gaan de auteurs er doorgaans van uit dat een goed politicus vooral een goed bestuurder is en dat via het respecteren van een reeks aanbevelingen de meeste geïnteresseerden dit vak kunnen aanleren. Wel, dat klopt niet. Politiek is inderdaad een aparte stiel, maar een die zich bijna onmogelijk laat vangen in de leerboeken van een bestuursgilde. Het is slechts één element, maar politiek worden afgerekend door de kiezers, die moeten oordelen of ze hen wel goed vinden. Elke politicoloog zal getuigen dat dat een zeer moeilijk te doorgronden, haast onpeilbaar proces is. Een politicus moet voor het eigen overleven en zijn machtspositie precies door die kiezer goed bevonden worden. Uiteraard staat dat niet in de weg dat allerlei commentatoren op zoek gaan naar een lijst van vakbekwaamheden voor politici. Punt is evenwel dat noch de kiezer, noch de politicus zelf deze bij de hand houdt. De vakbekwaamheden van een goed bestuurder-ambtenaar zijn duidelijker op te stellen, wat in het modern personeelsmanagement en *New Public Management* ook gebeurt.

Het verhaal over de overheid concentreert zich vandaag hoofdzakelijk op eerder technisch-bestuurlijke punten. Het is geen verhaal meer van elkaar beconcurrerende, bevlogen politieke principes, over Grote Waarden en Vrijheden, over ideologie en

politieke strijd, wel een over bestuurskundige implementatie van veranderingsprocessen, bij voorkeur langsheen één centraal loket voor de niet-digitalen onder ons. In het licht van wat de tijd daarover reeds voortbracht, oogt dit alles imponerend bescheiden. Het is een valse bescheidenheid, die de grote oceaan van Isaac Newton links laat liggen. Die schreef (1): "I do not know what I may appear to the world, but to myself I seem to have been only like a boy playing on the sea-shore, and diverting myself in now and then finding a smoother pebble or a prettier shell than ordinary, whilst the great ocean of truth lay all undiscovered before me." De wijsheden m.b.t. een betere overheidsorganisatie die vanuit de middens van consultants en soortgelijke worden voortgestuwd doen veelal - al zijn er verdienstelijke uitzonderingen - denken aan die kleine jongen op het strand, zo druk wriemelend in het zand, zonder oog voor de grote oceaan. Het interessante blijft onaangeroerd, en het leest eerder als een boekhouders-cursus. Vaak gaat het om holle huisvlijt, overgewaardeerd bandwerk, zwanger van excuberante *newspeak*.

Toegegeven, het bovenstaande is een karikatuur. Maar karikaturen dienen via de uitvergoting van enkele kenmerken de duidelijkheid. Efficiëntie, effectiviteit en aanverwante principes vormen het centrale *Leitaufsatz* in de nieuwe religie over de overheid. De hogepriesters van het nieuwe geloof tooien zich gaarne met het aureool van de a-politieke, zelfs objectieve benadering. Daarin worden ze gesteund door een schare van schriftgeleerden, die vanuit universiteiten en andere tempels van wijsheid, de Blijde Boodschap verkondigen. Met name dat, vandaag, de politiek-ideologische strijd gestreden is. Dat het enkel nog gaat om een efficiënte, klantvriendelijke overheid die snel en flexibel kan inspelen op de snel wijzigende vraag van de actieve, zoekende, veeleisende en kritische burger. Ook in andere disciplines dan het *New Public Management*, bijv. in de politicologie, vallen ons allerlei beschouwingen over de gewijzigde rol van de overheid te beurt. De Keynesiaanse welvaartsstaat zou vervellen tot een Schumpeteriaanse *workfare* staat, gericht op de faciliterende ondersteuning van het flexibel en geïndividualiseerd entrepreneurschap van de wakkere burger. Nieuwe tijden, nieuwe overheidstaken en dito organisatie. Veranderende verwachtings- en rollenpatronen stuwen de overheid naar een Copernicaanse revolutie, over het pad van bouwstenen als mandaathouderschap, monitoring, *coaching*, *e-government*, lijnmanagement, veranderingsmanagement, prestatie-meting, integrale kwaliteitsbewaking, financiële meerjarenplanning, draagvlakanalyses, competentie-management en -meting, *benchmarking*, *knowledge centre*, ontwikkelingscirkels, ... Het lijstje van *managerial* en politieke tralala is eindeloos en wijst er alvast op dat we de hoogdagen van het denken over de bestuurlijke organisatie van de overheid beleven. Nooit eerder werd vanuit zoveel disciplines en bureaus terzake kennis toegeleverd, nooit eerder was de overheid bereid om zoveel geld te betalen om deze kennis eerst extern te genereren en daarna *inhouse* te implementeren. Maar, in tegenstelling tot eerdere tijden leidt dit niet tot begeesterende inzichten over de burger, diens overheid en hun onderlinge verhouding. Ondanks de wildgroei van de beschouwingen over bestuurlijke opbouw van de overheid is de consensus en het eenheidsdenken verstikkend. Problematischer evenwel is dat dit hele debat zich voorstelt als een soort objectieve architecturale bouwverf, waarin via boekhoudkundige, a-ideologische principes naar De Ultieme Organisatie wordt gestreefd.

Divisies veranderingsadviseurs trekken vol overtuiging op missie naar de overheid om deze van het stenen tijdperk dat bureaucratie heet - ooit zelf als de meest sublieme

organisatievorm gezien - te verlossen. Daartoe ontwikkelen ze een nieuwe geloofsleer, over wat een overheid is in de 21ste eeuw. Wie de leer niet aanhangt, is hopeloos ouderwets. Of erger nog, heeft een politiek-ideologisch geïnspireerd oordeel over de overheid. Zij niet, zij zijn objectief en neutraal. Het debat wordt soms herleid tot een geloofskwestie, inclusief dogma's en blasfemie. Het doet ongewild terugdenken aan een passage uit de antibarbaren van Desiderius Erasmus van Rotterdam: "Wie zou, zoals het spreekwoord zegt, geen balk uitzoeken om zich eraan op te hangen als hij ziet dat met dergelijke boekwerken bibliotheken zijn volgestouwd en dat de scholen ze weergalmen, dat uit dergelijke geschriften de kerkelijke preken worden samengesteld, leerstellingen worden vergaard en wordt afgeleid of wij al dan niet christenen zijn?" (2). Ook in deze boekwerken val je over regels en geboden over het juiste leven die vaak de waarom-vraag niet overleven.

In deze bonte verzameling hoort ook een boek van Leo Klinkers thuis, uitgegeven in eigen beheer door Klinkers Public Policy Consultants BVBA. Na 'Beleid begint bij de samenleving' (2002) wil hij op een andere manier beschrijven wat "dienaren van het landsbelang zouden moeten kennen en kunnen, en welke houding naar de samenleving daarbij nodig is". Met de omschrijving 'dienaren van het landsbelang' wordt meteen al een beetje de toon gezet voor het vervolg van het boek. Of en wat het landsbelang überhaupt zou kunnen zijn, komt er niet in aan bod. Reeds in de inleiding zien we dat de auteur met kiezelsteentjes wil spelen, maar de oceaan uit het gezichtsveld wil houden. Het gaat hier om een uitgave in eigen beheer, waarmee het altijd een beetje uitkijken is. Dergelijke publicaties moeten namelijk geen serieuze externe, kritische review passeren. Maar omdat ook hoogstaande uitgeverijen papier aan onzin besteden, kan een boek in eigen beheer bezwaarlijk als indicator voor benodigde kwaliteit worden aanzien.

Vooraleer het over de inhoud te hebben, verdient de gebruikswijze van dit geschrift enige aandacht. De lezer kan het boek beginnen waar hij zelf wil. Het is, dixit de auteur, een tekst *à la carte*. Via de woorden in kleinkapitalen kan de lezer een eigen leesmenu samenstellen van begrippen die met elkaar in verband staan en zo kriskras door het boek surfen. Zo zou de lezer volgens de auteur op een andere manier moeten zien "hoe de verbanden liggen tussen de begrippen die een rol spelen bij het beleid maken en politiek bedrijven". Klinkers voegt er aan toe dat, hoewel hij de zakelijke begrippen steeds zo zakelijk mogelijk heeft omschreven, hij er vaak zijn eigen mening bij geeft. Deze methode werkt niet echt. Het leidt tot een vervelend heen en weer geblader waarbij de lezer zich verdwaald moet afvragen waar dit boek eigenlijk over gaat. Waar is de centrale stelling, de rode draad, de pointe? Ook de inleiding is terzake zwijgzaam. Wat wil de auteur eigenlijk inbrengen? Wat is zijn argumentatie? Waar zijn de kritische reflecties, bijv. over de culturele, historische en politieke invloed op het concept vakvereisten voor beleid?

De kriskrasmethode blijkt vooral een gemakkelijheidoplossing te zijn voor auteurs die hun alfabetisch geordende fichebak ter beschikking stellen en ze daarna ook in boekvorm opnemen. Op elke fiche staan wat persoonlijke - zelden interessante - overpeinzingen en gedachtenkrabbeltjes. Die worden in deze publicatie zelden aan bestaande literatuur gekoppeld. In het boek zijn geen voetnoten of bronvermeldingen te vinden, wel af en toe een verwijzing naar een of andere studie. Het is dus onvernseden 'Waarheid volgens Klinkers' en laat geïnteresseerden, die naar meer onder-

bouwde literatuur verlangen, zonder verwijzing in de kou staan. Originaliteit kan mooi zijn, maar het is sneu als auteurs - in een boek dat *à la carte* gelezen moet worden - zich achter een originele kriskrasmethode verbergen om niet zelf een logisch geïntegreerde verhaalstructuur te moeten opzetten. En dat is hier het geval. De kok doet geen suggesties, de menukaart geeft geen indicatie van de stijl en aanpak die in de keuken wordt toegepast.

Wat geserveerd wordt, is niet echt indrukwekkend, hoewel het vlot verteerbaar blijft. Af en toe lijken de vakvereisten voor politiek en beleid in een afgelegen kloosterorde te zijn geschreven, vooral geschikt voor de maandelijkse 'bond-zonder-naam' wijsheden. Enkele voorbeelden. Nadenken is één van de belangrijkste politieke vakvereisten (p. 14). Afrekenen op het resultaat is één van de grote fouten uit het 'grote foutenboek'. Mensen horen elkaar niet af te rekenen, maar te steunen, te waarderen, aan elkaar toegevoegde waarde te leveren. Afrekenen doen we in een winkel of in het criminele circuit (p. 15). Het boek is wel heel toegankelijk geschreven, want Klinkers houdt niet van elitevorming, behalve als het om voetbal gaat (p. 17). Hoewel.

Wat valt er uit te besluiten? De auteur doet het immers zelf niet, de inhoud laat dat ook niet toe. Het verhaal stopt dus abrupt, net voor de bijlage 'Project waarden en normen conform de principes van interactief beleid maken', met het laatste trefwoord 'zekerheidsperfectionering'. Dat leert dat succesvol beleid voeren gebaseerd is op een paar wetten, waarvan de belangrijkste is dat u weet dat het altijd een omgaan met onzekerheid is. Heel wat beleidsmakers, de overgrote meerderheid, gaan voorwaarts op basis van zekerheidsperfectionering. "Daarom hebben ze in de afgelopen dertig jaar met hun daadkracht, doen en in de klauwen houden, in ons land veel ellende aangericht." Maar, aldus Klinkers, dat is voorbij: "Nog één of twee daadkrachtige kabinetten, onbekend met de noodzakelijke politieke vakvereiste (en onbekend met de gevolgen van die onbekendheid op lange termijn), en dan is de ellende zo groot dat misschien dan eindelijk de tijd aanbreekt voor een politiek systeem dat in politieke professionaliteit zijn kracht zoekt." Helemaal op het einde wordt het dus bijna interessant. Klinkers, een ziener, kondigt - over één of twee *daadkrachtige* kabinetten - het einde van een tijdperk aan. Dan is de ellende immers zo groot. En dan, dan staan er leiders te wachten die dan weer wel de principes van de politieke professionaliteit hanteren. Zakelijke beschrijving of eigen mening, de grenslijn is blijkbaar flinterdun. Waarom en hoe deze ommekeer zou ontstaan, wordt niet verklaard. Het boek mist diepgang. Al te vaak worden gratuite voorspellingen en stellingen geproclameerd zonder de honger naar argumentatie te stillen. We kunnen aannemen dat ze enige geloofwaardigheid hebben, maar de auteur doet niet echt moeite om ons daarvan te overtuigen.

Wellicht voelt Klinkers enig misprijzen voor de prutsers die nog even aan de macht zijn. Straks wordt immers alles beter met een schare politici die over de juiste vakvereisten beschikken. Het is dus treurig gesteld met de politieke professionaliteit, lezen we op p. 147. De ambtenaren zijn geëvolueerd, maar de cursussen die de partijen aanbieden liggen volgens Klinkers doorgaans op het niveau van een kookcursus aan een volksuniversiteit. Voor de gehele volksvertegenwoordiging geldt dat "ze meer energie gebruiken dan ze opslaan" lezen we verder op die bladzijde. En wat volgt daarop als diepzinnige redenering: "omdat een natuurwet zegt dat je dan zult sterven is het niet verwonderlijk dat we nu aan het einde zijn gekomen van een poli-

tieke levenscyclus en vitaliteit. Ons politiek systeem is dood. Opgebrand, uitgeblust, burned-out." Zonder al te veel kritische argumentatie een hoogst goedkope stelling. Uiteraard krijgen de politieke partijen en hun leiding er nog van langs.

Tot zo ver de analyse van het Nederlandse politieke systeem, maar wat denkt Klinkers over het Belgische? Belgische politici sluiten contracten, geen compromissen! Het politiek opereren in België heeft daarom in de grond steeds het karakter van het 'do ut das' ofte ik geef omdat jij geeft. De kracht van de Belgische politiek ligt volgens Klinkers in de aanwezigheid van een groot aantal politici die als vanzelfsprekend, dus zonder dat ze het beseffen, denken en handelen in geven, en niet primair in nemen. Kortom, de Belgische politieke leiders zijn intrinsiek kwaliteitsvoller. Waarom? Misschien het resultaat van een natuurlijke selectie, een soort collectieve genetische prestatie, al dan niet veroorzaakt door een bacterie of het nitraat in het Belgische grondwater? Merkwaardig is bovendien dat die Belgen zelf deze superioriteit van hun leiders niet (h)erkennen. Hier wordt - net als in Nederland - over de kloof tussen burger en politiek geklaagd, is het vertrouwen in politici en politieke instellingen laag, roept politiek afkeer en geschimp op bij heel wat burgers. Klinkers doet evenwel geen moeite om deze kwaliteit van de Belgische leiders te bewijzen of er een argumentatie over op te zetten. Ook deze auteur blijft, we nemen aan uit bescheidenheid, grabbelen in de kiezelsteentjes en laat het boeiende onaangeroerd. Het geheel is dus een gemiste kans, waarbij stellingen als geloofsleer moeten aanvaard worden, gezien er geen argumentatie bij wordt geleverd. Klinkers voelt wel de noden van de tijd aan, en beseft dat er een vraag leeft achter de heersende interesse voor 'vakvereisten' van politici.

Al is er ook een lichtpunt, dat bevestigt dat Klinkers een breed perspectief hanteert en zich niet opsluit in de dogma's en interesses van zijn collega-consultants. Zijn boek is wellicht relatief origineel in de *beau monde* van consultants en soortgelijke. Die gaan doorgaans veel tastbaarder te werk, meer concreet beleidsgericht en omzwachteld met *managerial* gedoe. Klinkers heeft veel meer oog voor de politiek, voor de politieke partijen en het politieke systeem dan zijn collega's die doorgaans veel meer vanuit de beslotenheid van hun specialisme de wereld verblijden met analyses en aanbevelingen. Maar Klinkers kan deze voorsprong niet echt benutten. Hij blijft vaag - wollig om het hedendaags te omschrijven - en gaat soms prekerig te werk. Zo staan we volgens Klinkers voor de opgave een nieuwe politieke levenscyclus en vitaliteit te starten. Inderdaad, maar veel politici zijn daar reeds meer dan een decennium geleden al achter gekomen. Dat kan volgens Klinkers wel eens tien of meer jaar duren, en ondertussen - "nog een paar harde tegenvallers, en voordat we er erg in hebben" (p. 140) - kan er een nieuwe Hitler of Mussolini opstaan. Pardon? Maar in België is dat dan weer helemaal anders, hier is geen sprake van een totale *burn-out* van de politiek zoals die in Nederland wel te zien is. Waarom? Net nu Klinkers de oceaan aanschouwt, haakt hij af, en blijft de lezer verweesd achter.

Kortom, dit boek sluit aan bij de heersende interesse voor vakvereisten van politici. Deze interesse is niet evident en zelfs wat verwonderlijk, precies omdat we leven in een discours dat de rechtstreekse - tegenover de vertegenwoordigende - democratie als hoger voorstelt. De mondige, wakkere en kritische burger moet zo veel mogelijk in staat gesteld worden zelf politieke keuzes te maken, een stuk de rol van politici overnemen dus. Politici, als vertegenwoordigers van de volkswil, schroeven in dit

discours hun eigen beslissingsrechten terug. Al kan dat vooral ook een handige manier zijn om hun eigen machtspositie te behouden, maar dat is een ander verhaal. Anderzijds wijst de interesse voor de vakvereisten voor politiek en beleid op de juiste veronderstelling dat politiek een vak apart is, dat daar specifieke vaardigheden, talenten, ervaringen, persoonlijkheidskenmerken enz. voor nodig zijn. Burgers, die langer school lopen, staan kritischer tegenover hun bestuurders en vragen zich af hoe ze goede van slechte kunnen onderscheiden, nu ze allemaal zo op elkaar beginnen lijken. We mogen Klinkers danken dat hij met zijn boek duidelijk kiest voor de stelling dat politiek inderdaad niet door iedereen, zonder de nodige professionaliteit, kan bedreven worden. Al is zijn boek een teleurstellende bijdrage tot het debat over de vraag of en waaruit die professionaliteit dan wel moet bestaan.

In zijn befaamde rijm 'wereldwijsheid' in 'De Vrolijke Wetenschap' geeft Friedrich Nietzsche een belangrijke levensles mee: "Blijf toch niet op vlakke bodem! Stijg er ook niet té ver boven uit! Want van een plaats ter halver hoogte, ziet de wereld er het mooiste uit" (3). Middelmatische boeken hebben soms meer maatschappelijk nut dan excellente werkstukken, bijv. omdat ze dankzij hun toegankelijkheid een breder debat voeden. Het boek van Leo Klinkers komt evenwel niet ter halve hoogte. Zodra het boek opvallende of gewaagde stellingen aanraakt, wordt de verhaallijn verlaten en keert het terug naar gemeenplaatsen die uit een power-point-presentatie ontsnapt. Geïnteresseerden die nog steeds willen denken over de overheid in onze maatschappij blijven met dit boek dus vooral op vlakke bodem.

Carl Devos (UGent, Vakgroep Politieke Wetenschappen)

- (1) Geciteerd in Hermans, F.W., *Nooit meer slapen*. Amsterdam, De Bezige Bij, 1997.
- (2) Erasmus, D., *Het boek tegen de barbarij*. Nijmegen, Sun, 2001, p. 95.
- (3) Nietzsche, F., *De vrolijke wetenschap*. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1999, p. 20.

Repliek van Leo Klinkers op de boekbespreking door Carl Devos

Wat kan men verwachten als een vleeseter de kwaliteit van een vegetarisch maal gaat beoordelen? Of: wat kan een politicoloog opmerken over een bestuurskundig boek? Na meer dan dertig jaar te hebben gewerkt in het openbaar bestuur, als ambtenaar, wetenschapper en zelfstandig bestuurskundig adviseur, (b)lijkt de scheiding der geesten nog net zo sterk te zijn als toen ik in het Nederland van de jaren zeventig samen met politicologen probeerde het onderzoek en onderwijs in de bestuurskunde van de grond te krijgen. We konden het nergens over eens worden. En nog steeds woedt er in Nederland een soort scholenstrijd tussen bestuurskundigen met een heterogene disciplinaire achtergrond.

Dit lijkt ook Devos parten te spelen. Zijn, soms onnodig harde, kritiek op mijn laatste boek vindt, naar het mij voorkomt, voor een belangrijk deel zijn oorsprong in een andere manier van kijken naar het politieke, bestuurlijke en administratieve ambt dan anderen die ook, en met net zoveel recht, op dat terrein werkzaam zijn. Ik heb er dan

ook het volste begrip voor dat hij niet met mijn boek uit de voeten kan. Ook al omdat er minstens twee andere zaken meespelen die het voor Devos moeilijk maken om op een wetenschappelijk verantwoorde manier dat boek te bespreken.

In de eerste plaats is het niet een 'gewoon' boek waarbij de lezer begint bij het begin en eindigt bij het einde. *Vakvereisten voor Politiek en Beleid* is opgezet als een encyclopedie. Bij mijn weten een eerste poging om een kleine tweehonderd begrippen die in het openbaar bestuur een rol spelen, alfabetisch te categoriseren. Het is meer een naslagwerk dan een boek. De lezer kan gewoon ergens in dit boek beginnen bij een onderwerp waarvan hij even iets wil weten, en het boek dan weer terzijde leggen, net zoals bij een encyclopedie. Of hij kan 'surfen' naar andere onderwerpen die er iets mee te maken hebben. Daarom mist Devos terecht een centrale stelling, een rode draad, een pointe. Die heb ik er niet ingestopt, dus die kan hij ook niet vinden. Elk onderwerp bevat een korte uitleg, mijn eigen opvatting daarover en een aanduiding van relaties met andere onderwerpen die de lezer via de alfabetische volgorde gemakkelijk kan naslaan. Daarom ook is het niet zinvol als Devos stelt dat het boek abrupt eindigt. Een encyclopedie heeft geen verhaal, zij eindigt bij de laatste letter van het alfabet.

Een tweede moeilijkheid voor een wetenschappelijke bespreking is dat het bewijsmateriaal voor de stellingen die ik inneem in mijn vorige boek staan: *Beleid begint bij de samenleving* (Lemma 2002). Daar staat de pointe, de rode draad, namelijk dat de politiek de belangrijkste veroorzaker is van de belangrijkste maatschappelijke problemen, niet de oplosser daarvan. Althans gezien in de Nederlandse context vanaf de jaren zeventig tot nu toe. Dat boek bevat vijftig pagina's met eindnoten die de onderliggende feiten en argumenten bieden voor die centrale stelling, vergaard in dertig jaar studie en praktijk, en leidend tot de compositie van een stelsel van geboden en verboden in alfabetische volgorde voor hen die vinden dat ze in het openbaar bestuur werkzaam moeten zijn. Om doel en achtergrond van *Vakvereisten voor Politiek en Beleid* genoegzaam te kunnen bespreken, had Devos eerst dat andere boek moeten lezen. Dan had hij kennis kunnen nemen van mijn 'kritische reflectie over de culturele, historische en politieke invloed op het concept vakvereisten voor beleid' die hij kennelijk in dat laatste boek mist.

Het lijkt erop dat Devos de stelling inneemt dat het niet mogelijk is om zoiets als een reeks van vakvereisten voor het politieke ambt te ontwerpen. Laat staan dat het denkbaar zou zijn om die vakvereisten te plaatsen in een dichotomie van geboden en verboden. Sterker nog, Devos weeft als het ware een waas van mystiek rond dat politieke beroep, als zou het niet benaderbaar zijn met (bestuurskundige) methoden en technieken, laat staan dat consultants zich op dat terrein zouden mogen begeven. Hij creëert een sfeer alsof consultants slechts als dik betaalde beunhazen met goedkope en gemakkelijke oplossingen het politieke terrein afstropen, strooiend met allerlei dure maar betekenisloze begrippen om indruk te maken. Mensen die zich voordoen als 'hogepriesters die een nieuw geloof verkondigen', werkend met 'lijstjes van manageriaal en politieke tralala' lopen er zeker rond, maar die vormen - naar mijn ervaring - een minderheid. Bovendien durf ik na al die jaren werken met volksvertegenwoordigers, bestuurders en ambtenaren in diverse landen de stelling aan dat wetenschappelijke vooruitgang in het doorgronden van de werking van het openbaar bestuur, en in het vinden van wetenschappelijk onderbouwde oplossingen voor maatschappelijke pro-

blemen, meer binnen dat openbaar bestuur zelf (met de hulp van consultants, staande met de voeten in de modder) zijn ontwikkeld, dan in de ivoren torens van de universiteiten.

Inderdaad behoort ik tot de veranderingsadviseurs die van mening zijn dat er zoiets bestaat als een 'soort objectieve architecturale bouwswerf' voor goede of foute politieke besluitvorming. Het gaat dan over eeuwenoude principes die ik niet zelf heb bedacht, maar die vanaf het bestaan van de 'politeia' begrepen en gerespecteerd dienen te worden wegens hun bijna natuurwetenschappelijke onwrikbaarheid. Van voldoende waarde om door de menswetenschappen, waartoe ook de politicologie behoort, serieus te worden genomen. In *Beleid begint bij de samenleving* zijn die eeuwenoude begrippen op een rij gezet, en toon ik aan hoe het gebrek aan respect daarvoor vanaf het midden van de jaren zeventig in Nederland heeft geleid tot een totale burnout van het politieke systeem in dat land. Het voert te ver om al die begrippen nu de revue te laten passeren. Laat me er slechts eentje noemen. Een van de belangrijkste fouten is dat de Nederlandse politici hun hoedanigheid van volksvertegenwoordigers vanaf die periode hebben afgelegd en als specialisten op een bepaald beleidsterrein met de regering zijn gaan meebesturen, of juist die regering zijn gaan bevechten op ambtelijk detailniveau. Toen hield het politieke ambt in Nederland op te bestaan. Volksvertegenwoordigers, bestuurders en ambtenaren zijn al jaren met elkaar in gevecht om een zo groot mogelijk aandeel te verwerven op de markt van bestuurlijke invloed op de samenleving. Die samenleving zelf wordt in Nederland al lang niet meer vertegenwoordigd, en gaat dus haar eigen gang. In *Beleid begint bij de samenleving* leg ik dat uit, en in *Vakvereisten voor Politiek en Beleid* staan al die concepten nog eens alfabetisch op een rijtje, de lezer verwijzend naar dat eerste boek als hij graag wat meer over de historisch-politieke achtergronden van die concepten zou willen weten.

Ik weiger dus te aanvaarden dat er geen denkmechanismen zouden (kunnen) bestaan waarmee men 'goed of fout' in het politieke ambt zou kunnen of mogen beoordelen. Uiteraard in het besef dat dankzij het steeds aanwezige hermeneutische proces van kennisvermeerdering ook dergelijke denkmechanismen onderhevig zijn aan mogelijke nieuwe inzichten. Maar naar de wetenschappelijke stand van dit moment is het mogelijk en aanvaardbaar om de kwaliteit van politieke besluitvorming te beoordelen tegen de achtergrond van een aantal geboden en verboden die niet voor discussie vatbaar zijn totdat ze via een Popperiaanse falsificering door betere feiten en argumenten verworpen worden. Zoals een couturier de kwaliteit van een kostuum kan beoordelen, een timmerman de kwaliteit van een tafel en een advocaat de kwaliteit van een pleitnota - totdat die meningen moeten plaatsmaken voor nieuwe en betere inzichten - zo kan een bestuurskundige na vele jaren studie, empirische toetsing van die eeuwenoude begrippen en een grote dosis praktijkervaring, geldige uitspraken doen over de kwaliteit van politieke besluitvorming, totdat hij overruled wordt door nieuwe, betere inzichten. Zo werkt de wetenschap, en zo hoort ook Devos te werken. Het ware beter geweest als hij zijn pijlen had gericht op het vorige boek, en de manier waarop ik die eeuwenoude principes heb gepositioneerd ten principale had bestreden met betere argumenten dan de mijne.

Ten slotte zijn kritiek op mijn lof voor de Belgisch/Vlaamse politiek. Omdat ik, sinds zeven jaren woonachtig in Meise, gast ben in dit prachtige land wil ik niet met de 'dikke nek' van de doorsnee Hollander commentaar geven op wat er valt waar te ne-

men in België/Vlaanderen. Sta me echter het volgende toe. Terwijl men in Nederland langzaam begint te begrijpen dat het politieke systeem aldaar totaal opgebrand is, en dat de vitaliteit van de Belgische politiek een lust voor het oog is, begrijp ik niet waarom het voor Vlamingen, zeker voor hooggeleerden, zo moeilijk is om dat te zien. Waarom toch dat minderwaardigheidsgevoel? Ik zie heus wel de vraagtekens die men zou kunnen plaatsen bij hetgeen zich dagelijks in dat politieke systeem afspeelt. Maar hak niet zo geëmotioneerd mijn kop eraf als ik in mijn geschriften laat zien op welke punten de Belgisch/Vlaamse politiek zoveel beter in elkaar zit dan die van Nederland. Als professor Devos eens een maand of wat aan politieke benchmarking gaat doen, dan zal hij zien dat de politieke elite in Nederland niet in de schaduw kan staan van degenen die in België/Vlaanderen politieke leiding geven. En dat geldt ook voor de media. In dit land steekt de politieke journalistiek in kranten en op tv met kop en schouders uit boven die in Nederland. Niet in het minst door artikelen van mensen zoals de heer Devos zelf, onder andere in *De Standaard*.

Leo E.M. Klinkers (directeur Klinkers Public Policy Consultants BVBA)

August Van den Brande (red.), *Identiteiten. Functies en disfuncties*, Gent: Academia Press, 2003, 378p.

De Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen van de Gentse Universiteit vierde dit jaar haar tienjarig bestaan. In het verlengde daarvan stelden, onder leiding van Prof. em. August Van den Brande, de jongere leden van de Faculteit een huldebundel samen. Vaak draagt dat soort gelegenheidsproducten niet echt bij tot de feestvreugde. Het gebeurt wel eens dat de auteurs er zich gemakkelijk van afmaken door oude stukken, die ze nog ergens in een schuif hadden liggen en die ze nergens meer kwijt raakten, ter beschikking te stellen. Dat is deze keer helemaal niet het geval. Over deze bundel is duidelijk nagedacht. De verschillende bijdragen zijn, zo lezen we, dan ook het resultaat van een intense samenwerking tussen de leden van verschillende vakgroepen.

Er is niet alleen een thema - identiteiten - dat de verschillende bijdragen verbindt, maar bovendien delen de meeste auteurs ook een invalshoek: de aandacht voor functies en disfuncties. Daardoor vormen deze artikelen meteen een interessante aanvulling op veel van de toonaangevende literatuur. Daarin wordt - wat vandaag haast een verplicht nummer is - het sociaal geconstrueerde en dus contingente karakter van identiteiten dik in de verf gezet. Dat was tien, vijftien jaar geleden een verhelderend inzicht. Als je toen argumenteerde dat nationale of etnische identiteiten niet van God of de natuur waren gegeven, maar gewoon mensenwerk, keek men daar van op. Dat inzicht is inmiddels wel gemeengoed geworden. Het was bijvoorbeeld opmerkelijk hoezeer ook in de berichtgeving over de zeventhonderdste verjaardag van de Slag van de Gulden Sporen, de constructionistisch geïnspireerde relativering doorklonk.

Vandaag staan er in het onderzoek naar identiteiten andere thema's op de agenda. Steeds weer lezen we dat nationale identiteiten negentiende eeuwse uitvindingen zijn.

Dat klopt vermoedelijk. Maar ook het bewustzijn tot een klasse te behoren is een negentiende eeuwse uitvinding. Dat wil zeggen: net zoals de Vlaamse beweging Nederlandstalige Belgen probeerde tot het Vlamingschap te overtuigen, probeerden socialistische bewegingen arbeiders tot proletariërs te maken. Waarom heeft die ene identiteitsaanspraak meer succes gekend dan de andere? Of nog: toen honderd jaar geleden Poolse, Italiaanse en Duitse arbeiders naar de Verenigde Staten trokken, werden ze zowel met nationalistisch-Amerikaanse als met socialistische propaganda geconfronteerd. Waarom bleek *the American Way of Life* zoveel succesvoller als mobiliserende ideologie dan het socialisme?

Met andere woorden: het wordt tijd dat we bijvoorbeeld terug de vraag durven stellen wat maakt dat groepsvorming soms de ene en dan weer de andere vorm aanneemt. Of de vraag waarom sommige vertogen blijkbaar gemakkelijker ingang vinden dan andere. Of, meer algemeen, naar de functie van groepsvorming en van identitaire vertogen. Kristiaan Thienpont en Karolien Poels bespreken in hun bijdrage aan deze bundel een aantal theorieën betreffende identiteitsvorming. Zelf zijn ze nogal geporteerd voor evolutionaire verklaringen. Vanuit evolutionair oogpunt, argumenteren ze, heeft groepsvorming ontegensprekelijk voordelen. Ook het mechanisme van sociale categorisatie, aan de hand waarvan we mensen groepskenmerken toeschrijven, heeft een basis in de evolutie. De vraag is dan natuurlijk of die overgeërfde neigingen ook vandaag nog functioneel zijn. Thienpont en Poels tonen, aan de hand van het voorbeeld van de uiterlijke kenmerken van verschillende jongerenculturen, dat zulks nog steeds het geval is. Visuele tekens als haartooi, kledij of accessoires fungeren als handige *shortcuts* in het sociale verkeer. Het is dan ook geen toeval dat we net in de periode in onze levensloop waarin we vooral bezig zijn met de persoonlijke identiteitsvorming zoveel belang hechten aan dat soort visuele tekens.

Er bestaat een zekere functionalistische traditie in Gent. August Van den Brande introduceerde destijds, in de vroege jaren zestig, de functionele analyse in de Belgische politieke sociologie. Van den Brande maakte als eerste, om de Belgische politiek te begrijpen, gebruik van het concept van de breuklijnen. De jongere generatie, waarvan een deel vermoedelijk door Van den Brande in de politieke sociologie werd ingewijd, blijft dit pad bewandelen. Die gedeelde benaderingswijze geeft ook eenheid aan deze bundel waarin zeer uiteenlopende onderwerpen aan bod komen. Je vindt ondermeer stukken over de liberale partijvernieuwing, over de sociale constructie van de identiteit van kinderen met ADHD, over het al dan niet terecht gebruiken van geslachtsidentiteit als argument bij hoedebeslissingen, over essentialisme en feminisme, en over een Duitse propagandafilm uit de Tweede Wereldoorlog over Vlaanderen. Ik haal er, louter op basis van mijn persoonlijke interesses, een paar uit.

Geert Van den Bossche en Sami Zemni fileren het politieke debat over de inburgeringsplicht. Ze hangen hun verhaal op aan wat ze de "paradox van de inburgering" noemen. Door de allochtonen te verplichten zich in te burgeren leggen we ze een bepaalde identiteit op. Maar door die anderen een bepaalde identiteit voor te schrijven, definiëren we eigenlijk onszelf. De concepten, criteria en termen die we gebruiken om de anderen te typeren, zeggen immers veel over hoe we onszelf omschrijven en welke vooronderstellingen we daarbij hanteren. Door die aannames in kaart te brengen, argumenteren de auteurs, krijgen we zicht op hoe het politieke veld in Vlaanderen wordt geconstrueerd. Volgens hen vervult het inburgeringsdebat een

functie ten aanzien van het "eigen volk". Het inburgeringsdebat biedt, in een wereld waar alles in beweging is, houvast: het geeft de gelegenheid de eigen identiteit te bevestigen en legitimeren.

Carl Devos en Dries Lesage hebben het over het « objectief bondgenootschap » tussen diegenen die zich sterk maken voor de benadrukking van de Vlaamse regionale identiteit en een aantal economische belangengroepen die meer bevoegdheden wensen voor de regionale overheden. De enen doen dat met dingen als decentralisatie, beter bestuur en het verkleinen van de kloof tussen burger en politiek in het achterhoofd. De anderen dromen van een gunstig fiscaal klimaat en de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Devos en Lesage argumenteren dat "identiteit" voor de meeste betrokken partijen een handig vehikel vormt om andere doelstellingen te bereiken.

Een beetje op zich staat het artikel van Laurence Hautekeete, Jan Debackere en Wim Peersman over de identiteit van de Vlaamse dagbladen. De auteurs berichtten al eerder over dit onderzoek, ondermeer in het *Tijdschrift voor Sociologie*. Interessant is dat ze op basis van het door hen verzamelde materiaal de vaak gehoorde klachten over de verpulping van de dagbladers en de teloorgang van de kwaliteitskranten met de feiten kunnen confronteren. Het is, zo kan je ze samenvatten, een stuk ingewikkelder dan we aannemen. Alleszins mag je stellen dat kwaliteitskranten en populaire dagbladen wat verder uiteengroeien als het gaat om binnenlandse politieke berichtgeving. De auteurs construeerden een schaal om de mate van tabloidisering te meten. Ook op basis daarvan blijkt de polarisering tussen De Standaard en De Morgen enerzijds en Het Laatste Nieuws en Het Volk anderzijds, eerder groter dan kleiner te worden. Goed nieuws voor wie van een goede krant houdt.

Identiteiten vormt een mooie staalkaart van wat de jongste generatie Gentse sociologen, politicologen en communicatiewetenschappers te bieden heeft. Daarom is het spijtig dat je geen informatie meekrijgt over de auteurs. Ik had bijvoorbeeld best wel willen weten waar iedereen nog zoal mee bezig is.

Patrick Stouthuysen (VUB, Departement Politieke Wetenschappen)

Johannes van der Weiden, *Ongeplande planning. De totstandkoming van een nieuwe stadswijk*, Amsterdam: Aksant, 2002, 226p.

Dit proefschrift (promotor: Prof. Joop Goudsbloem) werd onlangs aan de Universiteit van Amsterdam (afdeling Antropologie & Sociologie van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen) verdedigd.

Het is een zorgvuldige, monografische en historische beschrijving van het zeer traag en moeizaam ontstaan van een uitbreidingswijk (de Zuiderpolder) van Haarlem.

Op de achterflap staat het volgende te lezen: "Op 8 januari 1975 neemt de gemeenteraad van Haarlem het besluit een nieuwe wijk te bouwen voor ongeveer duizend woningen aan de oostkant van de stad, de Zuiderpolder, met ruimte voor 'experimentele bebouwing', een wijk met stedelijke allure, waar wonen en werken geïntegreerd zouden zijn en waar in de eerste plaats mensen uit de te saneren woningen en bedrijven

uit de binnenstad zouden komen wonen en werken. Voortvarendheid was dus geboden.

Pas op 9 oktober 1986 gaat de eerste paal de grond in en pas in 2002 worden de eerste kantoren gebouwd. Het aanvankelijk beoogde 'snelle bouwen' duurt eindelijk meer dan vijftig jaar."

Het is wel de tijdspanne van die vijftig jaren die de analyse overwelft, maar de aanloop is duidelijk langer (tot min 7000 jaar voor Christus bij de vorming van de strandwallen (oude duinen) (blz. 203)!

Na de *inleiding*, wordt in hoofdstuk twee "*Loop van de geschiedenis*" uitvoerig ingegaan op de groei van de stad sinds het begin van de 14de eeuw. Meer dan vijftig bladzijden worden aan die geschiedenis gewijd om op zeer gedetailleerde wijze het reilen en zeilen van de stad Haarlem en de opeenvolgende stadsuitbreidingen in kaart te brengen. Wie in de stedenbouwgeschiedenis van Haarlem geïnteresseerd is, vindt hier zeker zijn gade.

Het is met hoofdstuk drie "*Analyse: continuïteiten, veranderingen en veranderlijkheden*" dat 'planning' (in deze studie "bezien als een sociaal proces van op elkaar betrokken gedragingen van mensen en groepen van mensen, als proces van onderlinge menselijke verhoudingen en opvattingen, en veranderingen daarin") (blz. 4) theoretisch omkaderd wordt.

Het is voornamelijk de benadering en de geschiedschrijving van Fernand Braudel die de auteur inspireert. Braudel onderscheidt onder meer drie tijdsduren: (a) de 'longue durée' (de geografische tijd) waar vooral de bestendigheid, 'het bijna niet bewegen', de verschillende structuren bepaalt; (b) de 'moyenne durée', de sociaal-economische tijd of de langzaam bewegende geschiedenis, en ten slotte (c) de 'courte durée', de 'histoire événementielle' en de 'histoire individuelle'. Het zijn deze drie 'sociaal-historische tijden' die het de auteur mogelijk maken om deze lange ontwikkelingsgeschiedenis (25 jaar) van de Zuiderpolder te schikken en voor te stellen. Feiten, structuren, processen en situaties worden dus geklasseerd onder één van deze hoofdingen: *continuïteiten* (voor de lange duur), *veranderingen* (voor halflange duur) en *veranderlijkheden* (voor de onmiddellijke en evenementiële gebeurtenissen).

Onder de rubriek 'continuïteit' worden de volgende thema's behandeld: het fysieke milieu, de relatie met het ommeland, de relatie met Amsterdam, de krijgsmacht en de waterstaat. Tot 'veranderingen' behoren de volgende processen: industrialisering en de-industrialisering, urbanisering en de-urbanisering, de betekenis van het groen, de klassenscheiding en de uiteenlegging van de stad, provincialisering en periferisering, centralisering, democratisering en bureaucrativering, delokalisering. 'Veranderlijkheden' zijn ten slotte een bundeling van bepaalde evenementen of beslissingen die op die wijkgeschiedenis een doorslaggevende rol hebben gespeeld.

In hoofdstuk 4 "*De loop van de gebeurtenissen: het planningsproces (1974-1982)*" worden de eerste en opeenvolgende plannen van de toekomstige Zuiderpolder zorgvuldig beschreven. Hierdoor wordt duidelijk hoe de mooie uitgangspunten van een planconcept stilaan maar onherroepelijk door een reeks onvoorziene en onvoorspelbare wederwaardigheden vervormd worden, al naargelang van de verschillende politieke, sociale, economische en ecologische conjuncturen en opeenvolgende tijdsgeesten.

Hoofdstuk 5 "*De loop van de gebeurtenissen: van plan tot wijk*" (1982-2002) overloopt de bouwfysische realisatie van het uiteindelijk weerhouden bestemmingsplan

(veertien jaar na de eerste schetsen en tien jaar na de instelling van de projectgroep). Hier kan de lezer eveneens vaststellen dat tijdens het bouwen van deze wijk en onder druk van verschillende actoren en conjuncturele omstandigheden, van het initiële plan wordt afgeweken: minder woningen dan het voorziene aantal, wisselende ambities voor 'experimentele woningbouw' ten opzichte van de conventionele bouw (goedkope en goede woningen), de moeilijke uitvoering van een project voor zelfbouwers (een 'janboel' die door sommigen 'Klein België' wordt genoemd!) (blz. 129), enz.

In hoofdstuk 6 *"Tweede analyse: veranderlijkheden, veranderingen en continuïteiten"* wordt de analyse opnieuw verdiept en verruimd om een antwoord te kunnen bieden op de vraag: "waarom is dit zo (moeten) gebeur(d)(en)?"

"De totstandkoming van de wijk duurt inmiddels bijna dertig jaar. In de loop van de jaren werden de plannen voortdurend vertraagd, en de beoogde doelen versoerd, veranderd of uit het oog verloren. Samengevat: uitgesteld, 'uitgekleed' en gewijzigd. Dat gebeurde soms expliciet, door middel van besluiten van B&W en de raad, maar ook vaak impliciet in een sluipend, slepend en slopend proces waar bijna niemand meer zicht op had, al werden er op onderdelen natuurlijk in voortdurend wisselende wijkvertakte coalities van betrokkenen besluiten genomen - die overigens dan ook nog vaak het karakter van 'God zegene de greep'-besluiten hadden: het besluit werd genomen, de consequenties niet overzien. En de vraag is nu waarom dit zo gegaan is." (blz. 136)

Hier brengt de socioloog Van der Weiden een reeks verklaringen naar voor:

- de doelstellingen en uitgangspunten waren wel erg ambitieus, heteroog en ten dele onderling tegenstrijdig.
- het lokale ambtelijke stelsel paste allerlei verdragings- en ontregelingsmechanismen toe zoals:
 - o niet antwoorden: niet terugsturen, niet doorsturen van stukken door de 'gate keepers'
 - o het formuleren van formele bezwaren (vooral als iemand zich gepasseerd voelde)
 - o het inbouwen van ontsnappingsmogelijkheden
 - o niet ter vergadering komen of een ondergeschikte sturen zonder mandaat
 - o ondergraven van soms al moeizaam totstandgekomen besluiten; een compromis voorstellen als een genomen besluit al een compromis is
 - o zich verschuilen achter de behoefte aan meer gegevens, meer onderzoek
 - o vóór een vergadering coalities vormen in de wandelgangen' (blz. 140).
- de-hiërarchisering en re-hiërarchisering, politisering van de bureaucratie en bureaucratisering van de politiek
- de eigenzinnige tussenkomsten van hogere overheden zoals de provincie en de nationale overheid (volkshuisvesting).

... *"Maar andere invloeden op het plannings- en bouwproces vallen grotendeels of geheel buiten het bereik van de overheden. Het eindresultaat, de nieuwe wijk, is niet een politiek product maar een maatschappelijk product. Om de invloed van die factoren te achterhalen maken we weer, naar het voorbeeld van Braudel, onderscheid in*

factoren van korte termijn, van middellange en lange termijn, maar nu in omgekeerde volgorde" (blz. 144).

De politieke en economische conjunctuur en de opvattingen en doctrines over stedenbouw en architectuur (met hun respectieve keuzen en dilemma's zoals: verdichten of uitbreiden, bouwen voor de armen of voor de rijken, bouwen voor de bewoners of om bewoners aan te trekken, illegale bouw gedogen of daadkrachtig ingrijpen, daadkrachtig ingrijpen of achteraf legitimeren, ophogen of verlagen van het grondwaterpeil...) behoren tot het hoofdstuk van de wisselende 'veranderlijkheden'.

Tot de tragere 'veranderingen' moeten de volgende processen worden gerekend: (de)industrialisering, urbanisering en de-urbanisering, betekenis van het groen, klassenscheiding en de uiteenlegging van de stad, provincialisering en periferisering (Haarlem in de Randstad), centralisering, democratisering en bureaucratisering, delocalisering. Al deze processen hebben de Zuiderpolder-story mede bepaald.

Ten slotte zijn er de zeer traag evoluerende 'continuïteiten' zoals: het fysieke milieu, de relatie met het ommeland, de relatie met Amsterdam, de kriegsmarkt en de waterstaat en de lokale sociale verhoudingen of de lokale ambtelijk-politieke cultuur die, als de machtsverschillen klein zijn, het mogelijk maken om het beslissingsproces zo niet te blokkeren dan wel grondig te ontregelen.

In een laatste hoofdstuk (zeven) poogt de auteur een verklaring te geven voor het ontaarden van een geplande in een ongeplande planning. Meteen wordt het beheersingsoptimisme en het streven naar sociale beheersing (vanuit een nogal naïeve voorstelling van de 'maakbaarheid' van de samenleving) in vraag gesteld.

"De geschiedenis van de planning van de polder werd een geschiedenis van een overmacht van de 'omstandigheden; van moeizaam manoeuvreren tussen onmogelijkheden, belemmeringen, en beperkingen in een taai maatschappelijke voortgang, in ondoorzichtige knellende afhankelijkheidsverbindingen op alle niveaus' (blz. 158).... En zo werd de planning een uitgesproken relatief autonoom proces waarin steeds door individuen en kleine groepen weloverwogen acties en tegenacties op specifieke gebieden werden ondernomen, maar waarbij de richting en de uitkomst van het geheel ongewis was: ongeplande planning. 'Je denkt te schuiven, maar wordt geschoven' (Max Euwe, schaker). De deelhebbers in het ambtelijk-politieke stelsel werden gevangen in een web van afhankelijkheden die ze ten dele zelf voortbrachten." (blz. 159)

Van zodra planning een reductie van de maatschappelijke werkelijkheid doorvoert - maar plannen zonder te reduceren is onmogelijk - begint de zaak te 'ontaarden' (zoals, bijvoorbeeld, in de natuurkunde gezegd wordt van materie die onder zo hoge druk staat, dat atoomkernen en elektronen van elkaar losraken (Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse taal*, 1992, blz. 2058)). Bovendien gaan planners vaak uit van generaliserende uitgangspunten (domain assumptions) die vaak niet bewezen zijn, laat staan ter discussie gesteld. En als dit alles nog ingebed is in een specifiek Nederlandse overleg- en vergadercultuur, waar tolerantie een noodzakelijke omgangsregel is, wat hier het Poldermodel wordt genoemd, dan wordt de onvoorspelbaarheid van de uitkomst nog groter. En in Haarlem heeft de 'ongeplande planning' blijkbaar toppen kunnen scheren. *"Zo is de dominante Haarlemse lokale cultuur te beschouwen als een verbijzondering van de nationale cultuur, mogelijk als een geconcentreerde vorm ervan: een hooggeconcentreerd poldermodel. De Haarlemse overlegcultuur is ty-*

pisch Nederlands; maar niet overal in Nederland gaat het op z'n Haarlems." (blz. 164)

Na de triomferende succesverhalen van geslaagde plannen blijkt men in Nederland nu ook oog te hebben voor planfaling. Het Bijlmermeerproject bijvoorbeeld (de geplande uitbreiding van Amsterdam), blijkt na dertig jaar niet zo succesvol geweest te zijn. Hierover werd al veel geschreven.

Maar de originaliteit van de studie van Johannes van der Weiden ligt juist in het feit dat hij in staat is geweest om de 'ontaarding' van bij de *aanvang en tijdens het ganse planproces* te duiden en tot op zekere hoogte te verklaren. Dit is ook maar mogelijk geweest omdat hij van bij de aanvang, vijftiwintig jaar lang, deze geschiedenis in kaart heeft kunnen brengen. Deze onafgebroken observatie laat zien hoe groot de afstand kan zijn tussen woord en daad, tussen uitgesproken doelstellingen en wat er van komt. In dit opzicht is het opzet zeer geslaagd en de idyllische voorstelling van de planning op een ietwat onverbiddelijke wijze ontmaskerd.

Toch nog enkele bemerkingen en tekortkomingen.

Een eerste bemerking heeft betrekking op de totale afwezigheid van foto's in dit boek. In een studie die vijftiwintig jaar lang de analyse van een wijk als onderzoeksobject neemt, behoorden enkele fotografische voorstellingen van deze stadsuitbreiding tot de normale verwachtingen. Dit is dus niet het geval. Hoogstens vindt de lezer een vijftiental afbeeldingen, waarvan negen voor oude historische plangronden of een streekplan van 1970. Zo blijft er slechts een zestal kaarten van de Zuiderpolder voor de periode 1970-1988 (waarvan enkele nog nauwelijks leesbaar zijn) over. Wij missen zo een duidelijke grafische voorstelling van de opeenvolgende wijzigingen en van het verloop van deze 'ongeplande planning'. De leesbaarheid wordt hierdoor sterk verhinderd.

Een tweede bemerking betreft de zwakke theoretische onderbouw van de analyse. De cruciale opdeling van de feiten en processen volgens drie verschillende tijdsduren komt duidelijk van Fernand Braudel. Deze laatste onderscheidt zo de 'longue durée', de 'moyenne durée' en de 'courte durée'.

"Het was het onderzoek zelf dat zich op deze manier op een bijna vanzelfsprekende wijze bewoog in de richting van het model van de drie verschillende 'tijden' van de Franse historicus Fernand Braudel." (blz. 7)

Het is die opdeling die de auteur als 'rode draad' gebruikt om de bestudeerde fenomenen en de empirische werkelijkheid binnen drie clusters te klasseren.

Zonder te vervallen in nutteloze en oeverloze theoretische discussies, moeten we vaststellen dat de verwerkte theoretische literatuur toch bijzonder dun en mager is. Ik had mij verwacht aan een of andere vermelding van auteurs zoals Georges Gurvitch - en meer bepaald zijn boek over 'La multiplicité des temps sociaux' (1958) of toch een verwijzing naar zijn 'Traité de Sociologie' (vol. I) waar Braudel ook een hoofdstuk geschreven heeft over geschiedenis en sociologie (Paris, PUF, 1962, 83-98). Hiermee kon de auteur meer diepgang geven aan de theoretische discussie over de zeer elementaire tijdsclassificatie die hij voorstelt.

De studie van een auteur als David Harvey en zijn talrijke analyses over Space Time and Place (*Justice, Nature & Geography of difference* (1996) en *The condition of postmodernity* (1989)) had de auteur kunnen behoeden voor de 'mechanistische' verwerking en klassering van zijn studiemateriaal.

En hier stoten wij wel op een fundamentele zwakheid van het ganse betoog. De invulling van één van de drie 'tijden' met processen zoals de- en re-industrialisatie, stedenbouw en architectuur, of nog urbanisering, klassenscheiding of de betekenis van het groen ... is een overduidelijke arbitraire keuze die empirisch zeer moeilijk is hard te maken. Voor elk van deze voornoemde processen kunnen feiten voorkomen die allen tot deze drie tijden kunnen worden gerekend. Met andere woorden, het vraagt een onverantwoorde wetenschappelijke reductie en karikaturisering om al de thema's van de hoofdstukken 5 en 6 onder één van deze tijden te herbergen. Op het eerste gezicht oogt dit mooi, maar dit is nooit wetenschappelijk te onderbouwen. Voor deze zwakheid zouden twee redenen kunnen worden ingeroepen: ofwel was de promotor van het proefschrift enigszins verstrooid zodat hij dit niet heeft ingezien, ofwel was het uithoudingsvermogen van de promovendus zo op de proef gesteld dat een grondige herwerking niet meer mogelijk was, of misschien beide.

Dit doet echter niets af van mijn voorgaande appreciatie over de kwaliteit van het verzameld empirisch materiaal.

'Ongeplande Planning' is niet typisch Haarlems. In België hebben we ook enkele mooie voorbeelden: de Noordwijk-Brussel (Plan van aanleg: februari 1967 en nu nog steeds niet afgewerkt; van de oorspronkelijk voorziene 64 hoogbouwtorens, zijn er maar 20 volgens het oorspronkelijke plan gebouwd (of 31%)), de Europawijk (gebouwd als conferentiezaal maar in feite gebouwd voor het Europese Parlement) of nog de uitbreiding van de Antwerpse haven (het Deurganckdok en de ongeplande verdwijning van Doel...).

Dank zij dit proefschrift weten wij nu, in België, dat dit fenomeen ook in het buitenland bestaat. De vreugde van de 'entzauberung'. Wetenschap is een onuitputtelijke bron van blijdschap en genot. Nietzsche wist dit al jaren geleden te zeggen.

Albert Martens (K.U.Leuven, Departement Sociologie)

Hans Vermeulen en Boris Slijper, *Multiculturalisme in Canada, Australië en de Verenigde Staten. Ideologie en beleid, 1950-2000*, Amsterdam: Aksant, 2003, 192p.

Eind 1998 vertoefde de Nederlandse politicoloog Boris Slijper een maand in Canada, terwijl de Nederlandse antropoloog Hans Vermeulen een maand in Australië verbleef. Aan de hand van eigen waarneming en interviews wilden ze, als aanvulling op literatuurstudie, de stand van zaken opmaken van het debat en beleid inzake multiculturalisme in beide immigratielanden. Het voorliggende boek is de uitkomst van die oefening, aangevuld met de resultaten van literatuuronderzoek aangaande het multiculturele beleid in de Verenigde Staten. Voor mensen die in het Nederlandstalige gebied door het multiculturele vraagstuk geboeid zijn, vormt het boek een welgekomen kennismaking met deze drie westerse landen waar immigratie in het zelfbeeld centraal staat.

In het inleidende hoofdstuk hoeden de auteurs 'er zich voor om een finale definitie van het fenomeen multiculturalisme te geven. Ze nemen eerder de maat op van wat er zoal onder multiculturalisme verstaan werd en wordt. Hierbij onderscheiden ze in de

eerste plaats het multiculturalisme in descriptieve zin ('de aanwezigheid van verschillende culturen of culturele groepen binnen één staatsverband') van het multiculturalisme in normatieve zin. De normatieve invulling valt volgens de auteurs niet voor één gat te vangen. Op ideologisch vlak verwerpen alle multiculturalisten het streven naar homogenisering en assimilatie. Verder delen zowat alle multiculturalisten, volgens de auteurs, drie centrale waarden. De eerste omvat erkenning van etnische en culturele diversiteit. De tweede slaat op het streven naar maatschappelijke gelijkheid tussen in termen van etniciteit gedefinieerde groepen. De derde waarde hangt samen met de zorg voor sociale cohesie, die volgens multiculturalisten het best verzekerd wordt als er erkenning van etnische en culturele verschillen is. Binnen dit kader ontwaren de auteurs twee hoofdvarianten van het multiculturalisme. Er is enerzijds een tendens die culturen wil beschermen, instandhouden en reproduceren, terwijl er anderzijds een strekking is die weliswaar culturele verscheidenheid prijst, maar eveneens open communicatie tussen culturen voorstaat. Dit impliceert dat zij geforceerde handhaving van cultuurverschillen afwijzen. Op beleidsvlak uit multiculturalisme zich evenzeer in verschillende gedaanten. De auteurs citeren Castles met instemming als deze het streven naar politieke integratie, sociaal-economische integratie en erkenning van andere culturen aanduidt als de essentie van het politieke multiculturele model.

In drie case-studies (behandeld in afzonderlijke hoofdstukken) laten Slijper en Vermeulen vervolgens het debat en beleid van Canada, Australië en de VS de revue passeren. In de eerste twee landen betreft het een staatsideologie, terwijl het in de VS eerder om een sociale beweging met politieke repercussies gaat. Met zin voor detail schetsen de auteurs met vlotte pen de evoluties in discussies en beleid in de onderzochte landen, zonder na te laten de grote lijnen aan te duiden. Op verhelderende wijze herinneren de auteurs er ons aan dat alle drie de landen tot diep in de jaren vijftig en zestig een restrictief-selectief, in sommige gevallen ronduit racistisch, (immigratie)beleid hebben gevoerd, vooraleer ze de idee van diversiteit zijn gaan koesteren.

Toch laten de case-studies de lezer op een aantal punten op zijn of haar honger zitten. Zo wordt gesignaleerd dat zowel in Canada, Australië als de VS de deelstaten een grote onafhankelijkheid kennen in het uittekenen van hun eigen beleid. Vervolgens wordt in het boek echter enkel ingegaan op het nationale of federale beleid dat in de drie landen gevoerd wordt. Daardoor kan het boek - ook al vormt het een goede inleiding - de lezer onmogelijk een volledig beeld verschaffen van het *wat, hoe en waarom* op het vlak van multiculturalisme in de 'klassieke immigratielanden'. In een situatie van *multilevel governance* is de wisselwerking en concurrentie tussen de verschillende beleidsniveaus en politieke arena's evenwel allerminst een detail.

Sprekend is de keuze van Slijper om in de bespreking van Canada het op de Franstalige bevolking en de oorspronkelijke bewoners gerichte beleid buiten beschouwing te laten, terwijl het multiculturele beleid naar nieuwkomers toe daar bezwaarlijk volledig los van gezien kan worden. Het wordt gesignaleerd dat het multiculturalisme te Canada dé oplossing voor het vraagstuk van de Canadese eenheid en identiteit diende te vormen in de Anglosaksische-Franstalige relaties. Vervolgens wordt echter nagelaten op voldoende wijze duidelijk te maken waarom de positie van Quebec precies de *trigger* vormde (en bleef vormen) voor de introductie van het multiculturele beleid binnen de federatie.

Ook in het Australische hoofdstuk van de hand van Vermeulen ligt de klemtoon op het federale beleid, hoewel het decentrale beleid - met name op het vlak van onderwijs - daar evenzeer bijzonder belangrijk is. Er wordt weliswaar iets meer aandacht besteed aan de situatie in afzonderlijke staten - met name Victoria en Nieuw Zuid Wales -, maar net als in het Canadese hoofdstuk is er een zekere myopie naar het federale beleid toe. Evengoed verzuimt Vermeulen het beleid naar de Aboriginals toe op systematische wijze in zijn relaas te verwerken. Net als Slijper is Vermeulen echter niet te beroerd om dit grif toe te geven.

Het is wat jammer dat in het Canadese hoofdstuk niet ingegaan wordt op de ontwikkelingen van het positieve actie beleid. Interessant is dan weer de vaststelling dat het Canadese multiculturalisme op papier mooi oogt, maar in de praktijk weinig radicale beleidsconsequenties kent. Auteur Slijper meent daarom dat de voornaamste betekenis van het Canadese multiculturalisme vooral gelegen is in de symbolische erkenning van multiculturaliteit. Hij noteert verder dat in de debatten in de jaren zeventig de nadruk vooral op verscheidenheid lag, waar in de jaren tachtig de klemtoon steeds meer kwam te liggen op gelijke participatie en in de jaren negentig vooral bekommernissen omtrent eenheid en nationale identiteit op de voorgrond traden. Slijper maakt wat dit betreft een parallel met de evoluties in Nederland. Als opvallendste verschilpunt stipt de auteur nog aan dat Nederland niet verder durft te gaan dan zichzelf als een multiculturele *samenleving* te zien, terwijl Canada zichzelf als een multiculturele *natie* wenst te definiëren, ook al is dit in grote mate 'louter' symboolpolitiek.

Als lessen voor de context van de lage landen onthouden we van Australië dat goedbedoelende multiculturalisten en allochtone politieke entrepreneurs moeten oppassen niet meer verantwoordelijkheid voor integratie te eisen voor de zelforganisaties dan deze kunnen dragen. De Britse criticus Brian Barry heeft een grond van gelijk als hij waarschuwt dat aandacht voor etnische diversiteit het belang van de strijd tegen sociale ongelijkheid op de achtergrond kan duwen. Als etnische minderheidsgroepen te hard roepen dat ze meer verantwoordelijkheid willen en de eigen problemen willen oplossen, lopen ze het risico de ontvangende maatschappij te snel van de verantwoordelijkheid te ontslaan iets aan sociale ongelijkheid te doen wanneer die overlapt met etnische verscheidenheid. Voor de Australische neoconservatieve regering van Malcolm Fraser (1975-1983) paste het multiculturele verhaal mooi in zijn streven naar het terugdringen van de rol van de overheid. Het valt te betwijfelen of de Australische etnische minderheden in die periode op het vlak van sociaal-economische integratie een goede zaak gedaan hebben. Verder onthouden we dat het sympathieke initiatief om een nationaal multicultureel televisiestation op te richten de interessante kritiek kreeg vooral een zender te zijn voor de autochtone en allochtone middenklasse eerder dan de doorsnee kijker uit etnische minderheidsgroepen te kunnen aanspreken, die liever naar de commerciële zenders kijkt. Tenslotte leert Australië ons dat multiculturalisme niet alleen door het rechtse deel van het politieke spectrum omarmd kan worden vanuit de argumentatie van de terugtrekkende staat, maar ook aangeprezen kan worden als een economische hulpbron. Sinds de jaren negentig prijst men multiculturaliteit en veelaligheid hand over hand aan als 'productieve diversiteit', waarvan de marktwaarde voor zakelijke contacten met bijvoorbeeld de Aziatische regio een belangrijke troef vormt. Waar in Europa het normatieve multiculturalisme nog in grote mate uitgedragen wordt door eerder linkse partijen, toont het Australische verhaal dat er ook voor centrum-rechtse partijen mogelijkheden zijn om een standpunt pro-

diversiteit in te nemen. Ook al blijft het voor Australisch rechts - net zoals voor Canadees rechts - een moeilijke evenwichtsoefening om electoraal te concurreren met radicaal rechtse formaties die op de ressentimenten van bepaalde delen van de blanke bevolking teren (*white backlash*), weet men zo, in de concurrentie met links, ook een deel van de electoraal steeds belangrijker groep van etnische minderheden politiek aan zich te binden.

Uit het hoofdstuk over de VS leren we dat multiculturalisme in de VS nooit een echte beleidsterm is geweest zoals dat wel in Australië en Canada het geval was. Vermeulen stipt aan dat er in feite nooit een samenhangend overheidsbeleid geweest is dat specifiek en expliciet op immigranten was gericht. Toch zijn er vele politieke programma's die vanuit analytisch oogpunt als multicultureel beleid bekeken kunnen worden en derhalve in de case-studie beschreven worden. Daartoe rekent Vermeulen ook het positieve actie beleid (*affirmative action*). Opnieuw kennen de deelstaten in de VS op dit terrein een grote autonomie - zelfs groter dan in Canada en Australië, zo wordt ons gemeld - maar blijft dit grotendeels onbehandeld. Dit neemt niet weg dat ook het hoofdstuk over de VS alweer bijzonder informatief is. Zo worden we eraan herinnerd dat het percentage elders geboren in de naoorlogse periode gelijklopend is met Europese cijfers. Verder verraste het mij dat er tijdens een grootschalige legaliseringsoperatie in 1986 ruim drie miljoen illegalen geregulariseerd werden. Bijzonder interessant is ook de polemiek over de constructie van etniciteit in statistieken (met name de volkstelling), die sterk de nadruk legt op de notie van 'ras'. Zo blijkt dat de traditionele burgerrechtenbewegingen de vraagverwoording omtrent 'rassen' ongewijzigd willen houden omdat die hen in het licht van het positieve-actiebeleid belangrijke voordelen en macht oplevert. Hiertegen ontwikkelde zich een beweging van zogenaamde 'multiracialen' die de logica van verdelingsmechanismen aan de kaak willen stellen. In België, waar het NIS zelfs geen gegevens kan (of wil) verstrekken over het aantal inwoners die niet-Belg waren bij geboorte, vormde de woordenwisseling tussen de AEL en de berberbeweging over de ware identiteit van de Marokkaanse migranten pas een kleine voorafspiegeling van de mogelijke demarcatiestrijd die kan losbarsten als straks ook ons land aan etnische registratie zou gaan doen. Indien men - mede in het licht van Europese richtlijnen - serieus werk wil maken van evenredige arbeidsparticipatie en monitoring van discriminatie van allochtonen, kan ons land met haar liberale nationaliteitswetgeving op termijn de discussie moeilijk uit de weg gaan hoe officieel gemeten moet worden wie er al dan niet allochtoon is en welke categorieën hierbij allemaal onderscheiden moeten worden. De praktijken en debatten in de VS maken duidelijk dat ook hier een machtsdimensie om de hoek komt kijken wanneer (correctieve) privileges verdeeld zouden moeten worden.

Volgend op de drie case-studies proberen de auteurs de drie nationale varianten te vergelijken om vervolgens het boek af te sluiten met een normatieve noot in een slot-hoofdstuk waarin de kritiek op het multiculturalisme geëvalueerd wordt. Vermeulen en Slijper geven hierin te kennen dat zij 'zachte' multiculturalisten zijn, die zich afkeren tegen assimilatie en die erkenning van culturele diversiteit (in combinatie met politieke en sociaal-economische integratie) belangrijk vinden, maar afkerig staan van 'institutionalisering en bureaucratisering van cultuurverschil'. Het multiculturalisme mag niet beladen worden met alle zonden van Israël, maar moet evenmin de hemel in geprezen worden. Opmerkelijk is dat de auteurs als één van de slotbedenkingen opwerpen dat de term 'multiculturalisme' best vermeden zou worden, zonder het gedach-

tegoed evenwel te laten varen. Die opwerping komt ongetwijfeld voort uit de confrontatie met de populaire onvrede aangaande multiculturalisme. Met een citaat van Forbes en Uhr concluderen de auteurs terecht dat '*backlash seems to be the problem, not ethnic fragmentation*'. Multiculturalisme leidt niet tot balkanisering, maar roept wel verzet op vanuit de meer onzekere segmenten van de etnisch-dominante groepen in de samenleving. Of het gebruik van een andere term de wrevel kan wegnemen, blijft maar zeer de vraag.

Dirk Jacobs (K.U.Leuven, Departement Sociologie)